

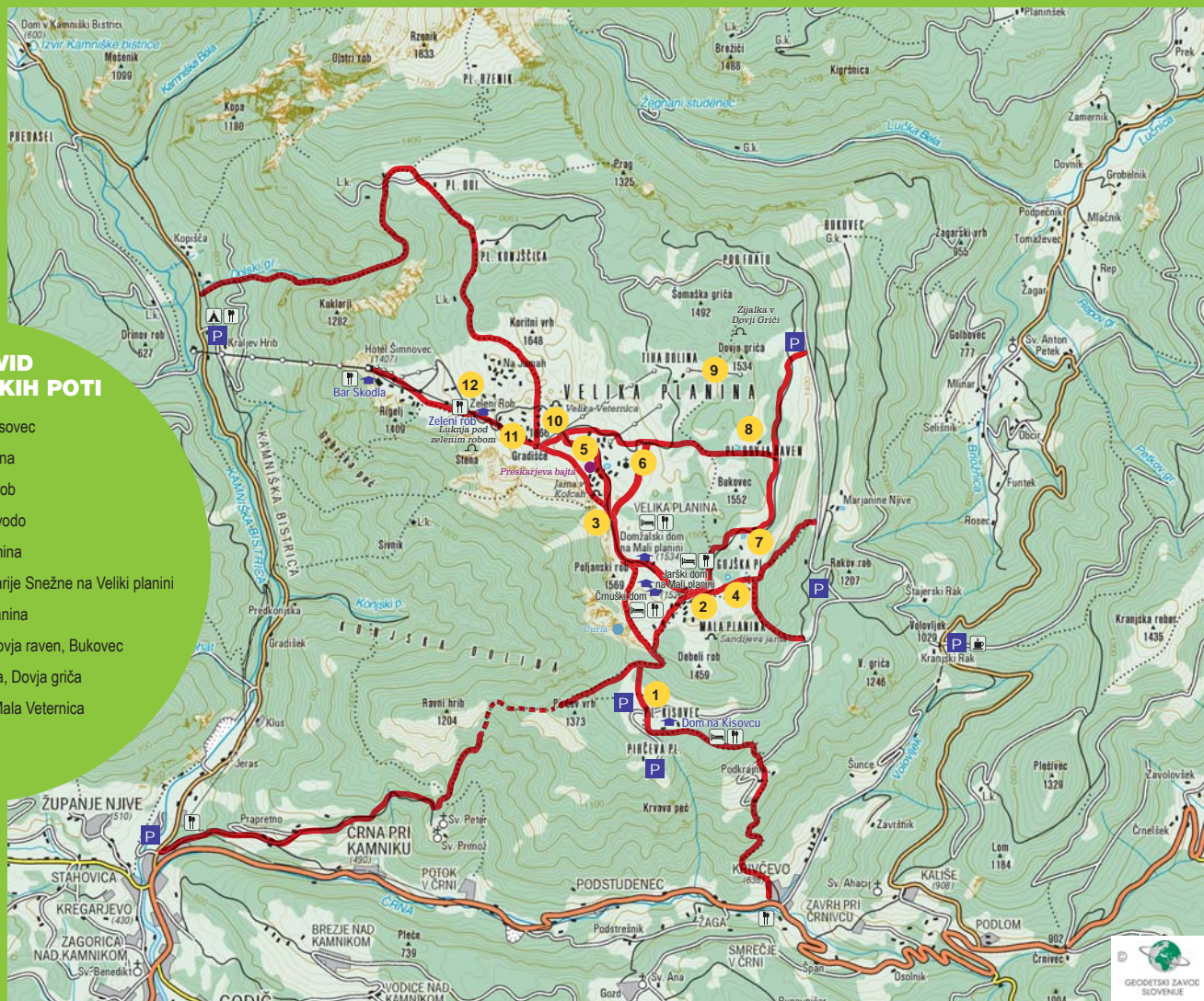

Velika
planina **Po**
pastirskih
poteh

VELIKA PLANINA	
GEOGRAFSKE ZANIMIVOSTI	
POGLED NAZAJ	
RASTLINSTVO	
BAJTE IN NASELJA NA PLANINI	
ŠEGE IN NAVADE OB GNANJU ŽIVINE NA PAŠO	
PASTIRJEVO ŽIVLJENJE	
PLANINA KISOVEC	1
MALA PLANINA	2
POLJANSKI ROB	3
OSKRBA Z VODO	4
VELIKA PLANINA	5
KAPELA MARIJE SNEŽNE NA VELIKI PLANINI	6
GOJŠKA PLANINA	7
PLANINA DOVJA RAVEN (STOVNIŠKI STAN), BUKOVEC	8
TIHA DOLINA, DOVJA GRIČA	9
VELIKA IN MALA VETERNICA	10
GRADIŠČE	11
ZELENI ROB	12

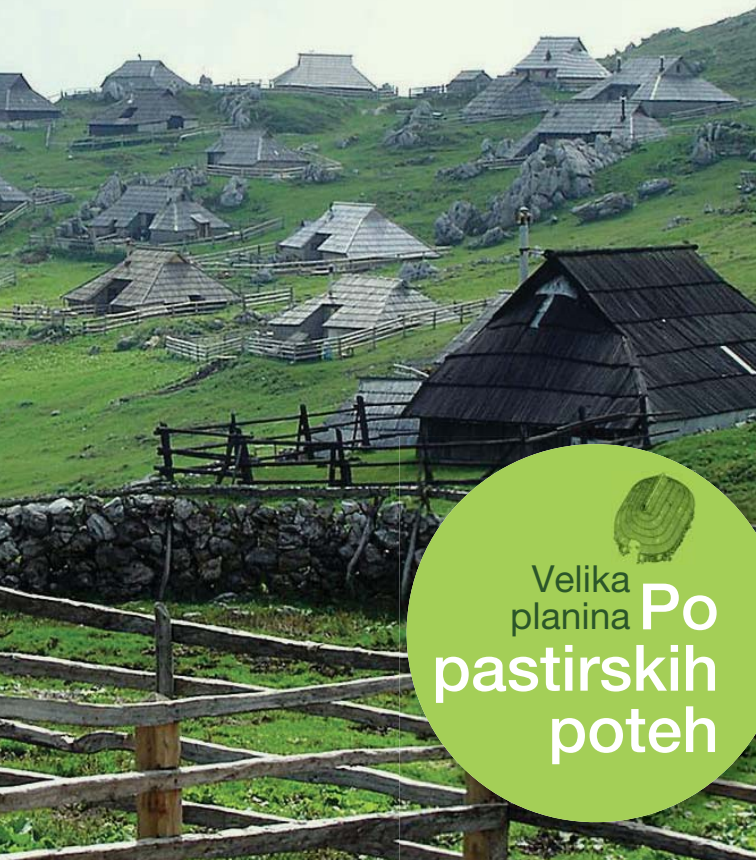
ZEMLJEVID PASTIRSKIH POCI

- 1 Planina Kisovec
- 2 Mala planina
- 3 Poljanski rob
- 4 Oskrba z vodo
- 5 Velika planina
- 6 Kapela Marije Snežne na Veliki planini
- 7 Gojška planina
- 8 Planina Dovja raven, Bukovec
- 9 Tiha dolina, Dovja grica
- 10 Velika in Mala Veternica
- 11 Gradišče
- 12 Zeleni rob

»Mik planine in njenega narodopisnega in zgodovinskega sporočila polno zazveni, ko oživi življenje v pastirski vasi in se razkrije slikovito bogastvo njene arhitekture ...«

Tone Cevc

Velika
planina **Po**
pastirskih
poteh

Velika planina navdušuje številne pohodnike, gornike, kolesarje, smučarje in druge obiskovalce, ki raziskujejo največjo pašno planino v Sloveniji. V knjižici boste našli podatke, ki pričajo o pestrosti naravne, kulturne in duhovne dediščine pastirskega življenja. Za temeljito etnološko raziskanost planine je zaslužen *dr. Tone Cevc*, ki je življenje med pastirji in njihovo izročilo spremljal dobrih petdeset let. Za ohranitev pričevalne dediščine na področju arhitekturne zapuščine je z risbami pastirskih hiš in konceptom ohranitve stavbne dediščine na Veliki planini poskrbel arhitekt in alpinist *Vlasto Kopač*. Zaslužen je tudi za etnografsko zbirko predmetov z Velike planine, ki si jo lahko ogledate v Medobčinskem muzeju Kamnik na Zaprilih.

VELIKA PLANINA

Velika planina ni privlačna le zaradi njenih etnoloških in arhitekturnih posebnosti, ampak tudi zaradi geoloških, površinskih, vodnih, podnebnih, rastnih in zgodovinskih zanimivosti. Poiščite kraško jamo, spoznajte najvišje živečega prebivalca Slovenije, pastirja Petra, občudujte rastlinski endemit Kamniško-Savinjskih Alp,

kamniško murko, poleti pa se sprehodite med živino na paši in si oglejte starodavno Preskarjevo bajto, ki je preurejena v muzej.

Velika planina je največja slovenska visokogorska pašna planina. Številni jo imajo zaradi izjemnih razgledov na vrhove Kamniško-Savinjskih Alp in Ljubljansko kotlino ter ohranjene pastirske dediščine za najlepšo slovensko planino.

Visoko nad dolino Kamniške Bistrice se v **Kamniško-Savinjskih Alpah** dviga Velika planina. Je največja slovenska visokogorska pašna planina, ki meri 557 hektarjev in leži na nadmorski višini med 1.400 in 1.668 metri. Najvišji vrh je Gradišče. Gorska kraška planota obsega Veliko, Malo in Gojško planino, pa tudi planini Dol in Konjščica. Velika planina je samostojna planina in hkrati ime, ki obsega vse prej naštete planine. Velika planina je geomorfološka in geološka naravna vrednota državnega pomena. Apnenčasta geo-

loška podlaga je povzročila nastanek številnih vrtač, jam in brezen. Poleg apnenca najdemo tudi dolomit in roženec. Zaradi kraškega sveta površinskih voda na Veliki planini ni, je pa voda v preteklosti oblikovala njeno površje. Evidentiranih je 30 jam in brezen ob razpokah in tektonskih prelomnicah. Najpomembnejše so udornici Velika in Mala Veternica, Jama v Kofcah in Luknja pod Zelenim robom, ki je nastala z mehanskim preperevanjem. Ni pa drobnih kraških oblik – žlebičev, škrapelj in kotličev. Podnebje na

planini je gorsko, rastna sezona pa kratka (4 mesece). Letno pade približno 1.800 mm padavin, povprečna letna temperatura zraka pa je med 4 in 6 stopinjami Celzija. Vsem tem značilnostim se je prilagodil tudi človek, ki se na planini pojavlja že vse od prazgodovine. Pastirska naselja je postavil zunaj kotanin in izpostavljenih slemen v zatišne in zavetrne lege. Ohranil je značilno kulturno krajino, kar daje danes planini poseben čar.

**GEO
GRAF
SKE
ZANI
MI
VOSTI**

Planotast svet je človeka pritegnil že v prazgodovini. Izkrčil je gozd, ustvaril visokogorske pašnike in z gradnjo pastirskih bajt skozi stoletja dal prostoru poseben pečat.

Človek naj bi bil na Veliki planini prisoten že od prazgodovine dalje, kar dokazujejo arheološke najdbe. Nad Tiho dolino so našli prazgodovinsko bronasto sekiro, v jami Dovja griča pa ostanke keramike iz srednjega veka. Raziskana zgodovina dokazuje, da je tradicija pašništva neprekinjena že vsaj od 16. stoletja. Glede na franciscejski kataster je bilo leta 1826 na Veliki planini 63 koč, na Mali planini pa 31. Zdad jih je v vseh naseljih približno 120. Leta 1875 so kmetje iz skoraj dvajsetih dolinskih naselij na celotnem območju planine pasli 160 krav, 400 volov in 100 prašičev. Veliko planino so v poznem srednjem veku imenovali Konjska planina, saj so na njej pasli konje. Kamnik z okolico je v tistem času namreč živel od trgovine in tovarništva. Paša na planini je bila v preteklosti ekonomska nuja ter je omogočala preživetje kmetij v dolini in večji stalež živine. Pomembna je tudi danes, saj se poleti pase od 500 do 800 glav govedi.

**POGLED
NAZAJ**

K slikovitosti Velike planine pomembno prispeva rastlinstvo. Zaradi odprtega pašniškega sveta med travo in kamnitim površjem uspeva množica slikovitih cvetlic. Med njimi so številne visokogorske, ki so značilne za apneniške Alpe. Predstavljene so vrste, ki zaradi pogostosti sooblikujejo krajinski videz.

Smreke (*Picea abies*) na Veliki planini ni sadil človek, tam je njeno pravo naravno okolje – za večino smrekovih gozdov po Sloveniji so namreč zaslužni gozdarji. Pastirji so smrekov les uporabljali za gradnjo, streho nad glavo (za skodle oziroma »šinkelne«), ograde in še kaj. Smreke danes zaraščajo opuščene pašnike in si tako spet prisvajajo prostor, ki je bil zaradi paše izkrcen.

Na višinah, na katerih drevje ne uspeva več, raste **rušje** (*Pinus mugo*). Ta gorski bor raste kot velik polegel grm. Na Veliki planini porašča višje skalne grebene, na katerih svet zanj zlepa ni preveč vetroven in izpostavljen. Prikloni se pod težo snega, a se ne pusti zlomiti. Rušje navadno raste v velikih skupinah in sestojih, v katerih se družijo z drugimi rastlinami, denimo slečem.

Ko sneg skopni, se po pašnikih razcveti cela množica **spomladanskega žafrana** (*Crocus vernus*). Pogosto se cvetovi prebijajo že skozi sneg. Cvetlica ima najrajši globoka in sveža tla na uravnem svetu in v ulekninah. Nad zemljo se poleg cveta pokažejo samo ozki listi, podobni travi. Dolgo gorsko zimo preždi v tleh kot gomoljček.

Tudi **spomladanska resa** (*Erica carnea*) zacveti takoj, ko se pojavi izpod snega. Raste v gostih nizkih blazinah, ki so med cvetenjem gosto prekrite z drobnimi cvetki. Cvetne popke je nastavila že prejšnjo jesen. Zadovoljna je s kamnitimi in plitvimi tlemi. Je značilna rastlina za karbonatno kamnino, torej za apnenice in dolomite.

**RAST
LIN
STVO**

Alpska velesa (*Dryas octopetala*) je komaj deset centimetrov visok grmiček z globokimi lesnatimi koreninami in čisto kratkimi zelenimi poganjki. Stiska se h kamniti postelji, na kateri se umika vetru in pije toploto, ki se je na sončne dneve navzame kamen. Listke ima vedno zelene in bleščeče. Veleso ob poti sprva opazimo zaradi snežno belih cvetov, pozneje pa zaradi dlakavih repkov, ki se drže zorečih plodov. Zreli plodovi se puste vzeti vetru, in ta jih razseje po okolici.

Borovnica (*Vaccinium myrtillus*) je grmiček, ki uspeva samo na kislih tleh. Kako da se potem pojavlja na Veliki planini, ki jo gradi sama apnenčasta kamnina? To je mogoče tudi tu, kjer so prsti izprane in površinsko zakisane zaradi odpadlih smrekovih, macesnovih in ruševnih iglic.

Dlakavi sleč (*Rhododendron hirsutum*) je med cvetenjem ena najopaznejših gorskih rastlin. Pozna ga vsak, ki gre poleti v gore. Ta vrsta sleča je značilna za apnenčast svet in se po tem razlikuje od vrtnih »rododendronov«, ki neizogibno potrebujejo kislino zemljo. Ime je dlakavi sleč dobil po dlačicah, ki rastejo z listnega roba. Težko življenje v gorskem okolju si lajša tako, da živi v zavezništvu z glivami. Glivne »nitke« njegovim koreninam dostavljajo hranila, on pa jih za to poplača s sladkorjem.

V cvetovih **sviščev** se med travo zrcali najlepša modrina neba. Cvetni vencji zrastejo v cev, ki se na vrhu razširi v modro petkrako zvezdo. Na suhih tratih Velike planine

uspevajo različni svišči, od majhnega spomladanskega (*Genitana verna*) do uglednega, rejenelega Clusijevega svišča (*Genitana clusii*).

Preobjede (*Aconitum*) se naješ samo enkrat! Živina dobro pozna njeno strupenost, zato se je v loku izogiba. Na

pašnikih se zlasti rada bohoti tam, kjer so tla globoka, bolj vlažna in bogata z dušikom (»pognojena«). Modro cvetoče preobjede, kot je repičasta preobjeda (*Aconitum napellus*), so lepe in opazne poletne cvetlice, pastirji so jim rekli volkovec. Rumeno preobjedo (*Aconitum lycoctonum*) so včasih imenovali volčjo: v starih časih so pastirji z njo zastrupljali svoje tekmece, volkove. Preobjede ne nabirajte.

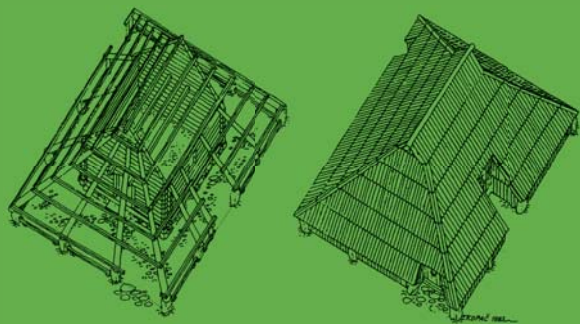
Bodeča neža (*Carlina acaulis*) se z bodicami na listih zoperstavlja kravjemu gobcu in zato uspešno obstane na pašnikih. Njena »roža« slovi po tem, da je ob lepem vremenu odprta, zapre pa se ob slabem vremenu oziroma zvečer. Socvetni košek, ki je z zunanje strani ves bodičast, je širok vsaj za palec. Sušeče se bodeče neže opazimo med travo še na zadnjih sprehodih, preden zapade sneg.

Črni teloh (*Helleborus niger*) je pomladanska cvetlica s snežno belimi cvetovi in črnimi koreninkami, od koder tudi njegovo ime. Cvet je bel, včasih rožnat. Listi cvetnega odevala sčasoma pozelenijo. Vsi deli rastline so strupeni. Uspeva na apnencu ali dolomitu. Cvetne popke ima izoblikovane že pred zimo, cveti pa od februarja do aprila, ko sneg skopni.

Izvirne pastirske bajte na Veliki planini so nekaj izjemnega v slovenskem in celotnem alpskem prostoru ter sooblikujejo edinstveno kulturno krajino.

Pastirske kočice na planini se imenujejo bajte. Zasnova pastirskih naselij Velike, Male in Gojske planine predstavlja poseben tip občasnega naselja. Pastirska bajta ima popolnoma svojstven tloris – ovalen in pravokoten, taka oblika pa ni poznana nikjer drugje v Sloveniji. Na razporeditev bajt vplivajo oblika zemljišča in vremenske razmere. Postavljene so v zavetnih, zatišnih in manj vlažnih legah. Do prve svetovne vojne so se na planini gradile samo ovalne bajte, pozneje pa tudi pravokotne. Pozimi leta 1945 so Nemci požgali vse bajte na Veliki planini, čez 100, in kapelo Marije Snežne. Takoj po vojni je bila po starih tehnikah obnovljena **Preskarjeva bajta**, ki je od leta 2005 zaščitena kot kulturni spomenik lokalnega pomena. Majhna in siva bajta v kamnitem oseku je danes zadnji in edini ohranjeni primerek ovalne bajte v Sloveniji. Ima dva prostora; osrednji je namenjen pastirju, okoli njega pa je lopa za živino. Preprost osrednji prostor nima dimnika, stropa, oken, miz in stolov, niti stranišča. Opremljen je praktično za vsakdanje pastirsko življenje. Bajto pokriva streha z lesenimi deščicami, imenovanimi skodle ali **šinkelni**. Uporablja se macesnov ali smrekov les. Po drugi svetovni vojni je bilo v okolici Gradišča in Zelenega roba po načrtih arhitekta Vlasta Kopača zgrajeno turistično naselje, ki posnema obliko tradicionalnih pastirskih bajt.

BAJTE IN NASELJA NA PLANINI

Gnanje živine na poletno pašo na planino je poseben dogodek za vsako kmetijo. Poletna paša je bila nekoč nujna za preživetje in je omogočala večji stalež živine v dolini. Tradicija se je ohranila vse do danes.

ŠEGE IN NAVADE OB GNANJU ŽIVINE NA PAŠO

Pastirji živino priženejo na planino v začetku junija. Nekoč so jo gnali na praznik sv. Primoža in Felicijana, 9. junija, danes odločajo o odhodu na planino vremenske razmere. Nekdanja gonska pot je potekala iz Stahovice mimo gotske cerkve svetega Primoža in Felicijana. Na planino so po navadi poslali tistega družinskega člana, ki so ga doma najlažje pogrešali pri kmečkih opravilih.

Dan pred odhodom je gospodinja pastirju pripravila velik koš, v katerega je naložila posodo, obleko, odejo in nekaj hrane. Pastir si je za klobuk in na palico navezal šopek cvetja. Gospodar je obesil ta zvončasti kravi ali volu velik in težak zvonec, imenovan **tropinar**, namenjen slovesnemu odhodu na planino. Pastirji so živino gnali z blagoslovljenimi cvetnonedeljskimi šibami. Iz vasi so krenili že zgodaj zjutraj, saj je selitev trajala več ur. Postanek je bil ob znamenjih in koritih za napajanje živine. Pastirji na planini preživijo tri mesece, od sredine junija do sredine septembra. Konec avgusta že čutijo, da se bliža jesen, in ko slana prekrije popasena pobočja, tudi najvztrajnejši odidejo. Tradicionalen dan odhoda s planine je mali šmaren (8. september). Zadnja leta večina kmetov živino na planino pripelje in jo z nje odpelje v traktorskih prikolicah.

Življenje visoko na planini daleč od domačih je pastirja poleti zaznamovalo predvsem s trdim delom.

PASTIRJEVO ŽIVLJENJE

Običajen pastirjev dan se začne že zelo zgodaj, po navadi okrog četrte ure zjutraj, ko opravi prvo molžo. Nato žene živino na pašo, počisti hlev in si pripravi zajtrk. Čez dan opravlja različna manjša opravila okrog bajte, predeluje mleko in si skuha kosilo. Proti večeru spet pomolze krave in si privošči manjši večerni obrok. Včasih so si pastirji med pašo krajšali čas s pogovorom in kajenjem pipe, bolj pridni pa so nabirali zdravilne rože in gozdne sadeže. Zvečer so odšli k sosedu na pogovor in skupno večerno molitev, okrog desete ure pa so šli spat.

Pastirji so se na planini hranili bolj preprosto kot doma. Radi so kuhali mlečno kašo in ajdove žgance, jedli so še mleko, sir, smetano in značilno pastirsko jed **masovnik** (smetana in koruzna moka). Ob vikendih so jim domači prinesli tudi mast, makarone, riž in pijačo. Neredko je v lonce zašlo gamsovo meso, ki ga je pastir prinesel s prepovedanega lova. Za umivanje in kuho so uporabljali deževnico. Velikokrat so imeli težave z volkovi, zato so jih ponoči odganjali z gorečimi poleni. Na nočni straži so sedeli na majhnih dvonožnih stoli, ki zaradi nestabilnosti niso dopuščali spanja. Spomin na volkove so **volkove luknje**, ki jih najdemo na poti s Kisovca, na Sušavah in Veliki planini pod Žrelom.

1 PLANINA KISOVEC

Planina Kisovec leži pod Malo planino na višini 1200 m.

Planina Kisovec je predplanina – ker leži nižje, trava dozori prej, zato živino najprej priženejo na to planino. Gre za uravnano polico, ki je v zavetju Pirčevega vrha in drugih vzpetin in nudi odlično zavetje. Prek planine Kisovec, kjer je bila vmesna postaja, je bila zaradi gradnje Domžalskega doma zgrajena tovorna žičnica, ki je začela delovati 15. julija 1951. Iz Žage do Pirčeve planine (kjer je bila vmesna postaja) na planino Kisovec in Malo planino je na dolžini 2.925 m premagala 914 m višinske razlike. Največji naklon žičnice, ki je obratovala do leta 1963, je bil 35 stopinj. Včasih je bil na planini železničarski dom, po pripovedovanju domačinov pa so obstajali tudi načrti za zdraviliški center.

Prostrani pašniki Male, Velike in Gojške planine spadajo med **srenjske ali skupne planine** in imajo določeno število pašnih upravičencev. Odgovori na vprašanje, kdo lahko pase na planini in seka v skupnem gozdu, so zelo zapleteni in nejasni. Pravice niso zapisane, temveč temeljijo na ustnem izročilu, nikoli niso pripadale posameznikom, temveč so vedno pripadale pašnim skupnostim, **pwanišnjam**. Nekoč so bili pašniki skupni, leta 1913 pa so jih razdelili na tri dele. Med posameznimi planinami so zgradili kamnite in lesene ograje. Pašne skupnosti Velika planina, Mala planina in Gojška planina še danes upravljajo planine ter združujejo 167 pašnih upravičencev iz vasi in zaselkov z južnih obronkov Grintovcev. Pašno skupnost vodi predsednik z odborniki, ki jih izvolijo pašni upravičenci. Kot si delijo pašnike, si razdelijo tudi delo

2 MALA PLANINA

na planini (tlako), sorazmerno glede na delež prignane živine. Kljub temu pa paša in predelava mleka potekata individualno, saj vsak pastir skrbi le za svojo živino in mleko. Na Mali planini je bila v preteklosti postaja tovarne žičnice, ki je tja vodila iz doline Črne. Tu najdemo spominsko ploščo posadki zavezniškega bombnika, ki je tu strmoglavil med drugo svetovno vojno.

3 POLJANSKI ROB

Poljanski rob je ena izmed najvišjih točk Velike planine, saj leži na nadmorski višini 1570 m. Gre za izjemno razgledno vzpetino, ki je z južne strani do vrha poraščena in strmo pada v dolino Konjske. Pogled seže do Trdinovega vrha, Snežnika in Nanosa, ob nočnem obisku pa ponuja pravljичen razgled na luči na kamniško-bistriški ravnini. Če se pri Domžalskem domu ozremo proti Poljanskemu robu, lahko opazimo njegovo neporaščeno pašno poslastico in pravilno tristrano obliko. Na dnu jo prečka pešpot, ki poteka skorajda pravilno po plastnici. Izjemno doživetje je tudi hoja ob robu ograje od vrha proti Gritu nad Vovkovo jamo. Če nas ne spremlja veter, pa lahko opazujemo tudi kamnito delo narave v obliki skalnih čokov, ki jih je obrusil sicer redek, a zelo dejaven zrak. **Jama v Kofcah** s stalnim vodnim tokom na dnu je geomorfološka podzemeljska naravna vrednota državnega pomena. Vhodni del je predvsem s smreko obrasla udornica, ki se na dnu nadaljuje v brezno. Nima izdatnega kapniškega okrasja, vendar je med najdaljšimi (1.090 m) in najglobljimi jamami (103 m) v Kamniško-Savinjskih Alpah. V preteklosti je bila pomembna tudi kot nahajališče železove rude. Njen vhod so uporabljali tudi pastirji kot zavetišče, dolga leta pa je bila tudi priročen kraj za odlaganje različnih vrst odpadkov. Zaradi paše je njen vhod ograjen z žičnato ograjo.

Zaradi kraške narave na Veliki planini ni veliko izvirov, ti prihajajo na površje ob njenem vznožju. Ob stiku prepustnih in neprepustnih kamnin je na planini eden najvišjih izvirov v Sloveniji, **Curla**. Do nje pridemo, ko zapustimo sapno stezo, ki vodi s planine Kisovec na rob Male planine. Če se ne uspemo prepustiti pokrajini, da nas sama vodi do lesenega korita, se orientacijsko oprimo ograje in v njej poiščimo vratca. Sestop do korita je zahteven, priporočljivo se ga je lotiti le v suhih razmerah. Za napajanje živine se uporabljajo na dnu kotanj ali pod pobočji izkopani **lokve ali kali**. Prst so najprej prekopali in jo posuli s soljo, tako da so privabili živino. Pozneje se je na zgnetenem dnu ob dežju nabrala voda. Kali so razporejeni po vsej planini, predvsem tam, kjer se zadržuje živina. So življenjski prostor številnih živalskih vrst, predvsem alpskih pupkov, kačjih pastirjev in žab. Dvoživke so v Sloveniji ogrožena in zavarovana živalska vrsta, zato ima obnova kalov prednost pred drugimi oblikami vodooskrbe živine na planinah. Danes poletno sušo blažijo tudi z dovozom vode v cisternah.

4 OSKRBA Z VODO

5 VELIKA PLANINA

Velika planina je največja in najvišja planina ter leži na nadmorski višini med 1.500 in 1.600 metri. Njeni najvišji vrhovi so na zahodu, kjer se dvigata Poljanski rob (1.569 m) in Gradišče (1.668 m). Proti severu se površje spusti do planin Konjščica in Dol.

Pastirjeva oblačila

Pastirjeva oblačila so bila preprosta in se niso razlikovala od tistih v dolini. Posebnost so bili lesene cokle, širok klobuk in plašč iz ličja. **Cokle** so bile leseno obuvalo pastirjev in so bile narejene večinoma iz javorjevine. Plašč iz ličja, **pwajš**, si je pastir odel v dežju. Narejen je bil iz dolgih in ozkih pasov lipovega lubja. Lubje so razrezali v dolge pasove in jih namočili v vodo, da je tanjša koža odstopila. Ostali so le trakovi, te pa so zbrali v šope in navezali na jermen, ki si ga je pastir zavezal okrog vratu.

Medenje masla in sirjenje

Pastir je nekaj mleka porabil za medenje masla, nekaj pa za sirjenje. Izdelovanje masla je bila poglavitna pastirjeva skrb, saj je imelo maslo v prehrani v preteklosti zelo pomembno mesto. Naredi se iz smetane, posnete z mleko, ki se je dan ali dva kisalo. Smetana se zlije v pinjo in tlačí do dve uri, odvisno od temperature. Ob vikendih, ko so pastirja obiskali domači, so maslo odnesli v dolino. Pastir na planini siri enkrat ali dvakrat na teden. Mleku, ki se je kisalo tri do štiri dneve, najprej posname smetano, kisló mleko pa zlije v večji lonc in počasi kuha sir. Zgoščeno vsebino pozneje strese v leseno posodo in iz nje iztisne tekočino, sirotko. Iz nje kuhajo skuto.

Trniči

Posebnost Velike planine je sir **trnič**, ki so ga izdelovali pastirji in ga drugje v taki obliki ne poznajo. Pripravi se iz pustega sira, ki se mu dodata smetana in sol. Z rokami se oblikuje v koničasto kepo in okraši z lesenimi pečati, **pisavami**. Kepica hruškaste oblike se izsuši nad ognjiščem, da nastane zelo trd sir. Trniči je bolj kot za hrano namenjen za okras. Izdelujejo se v parih in naj bi upodabljali ženske prsi. Mladi pastirji so ob vrnitvi s planine par trničev darovali svojim dekletom v spomin, dokaz ljubezni in zvestobe. Tradicija izdelovanja trničev je danes skoraj zamrla.

Pisave

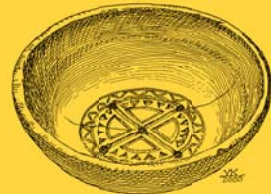
Trniče so pastirji okrasili s posebnimi pisavami. Gre za lesene pečatnike, dolge približno dvajset centimetrov in široke dva centimetra in pol, pri njihovem izdelovanju pa je pastir dal domišljivi prosto pot. Na obeh straneh so do polovice izrezljani najrazličnejši motivi, ki prikazujejo rastlinstvo, srce, križ, monštranco in podobno. Umetnost rezbarjenja pisav je po drugi svetovni vojni skupaj s trniči začela izginjati in je do danes skoraj zamrla. Ker so pastirji pozimi pisave puščali po bajtah, jih je veliko tudi zgorelo leta 1945, ko so Nemci požgali pastirsko naselje.

Posode in preostali pripomočki

Pastir je pri vsakdanjih opravilih uporabljal različne posode za prenašanje vode, molžo, sirjenje, shranjevanje sira, kuhanje in umivanje. Posebne lesene okrogle posode iz enega kosa, **torila**, so se uporabljala za odcejanje in oblikovanje sira. **Skutenca** je bila pripomoček za odcejanje skute, **ovalne škatle** iz krivljene javorjevine ali jeseno-

vine pa so uporabljali za shranjevanje zabele ali slanine in prenašanje malice. Žlice, noži, kuhalnice in zajemalke so bili leseni, najrazličnejših oblik, skrbno izrezljani in okrašeni.

Prosti čas

Pastir na planini ni imel dosti prostega časa. Ob nedeljah so se do 2. svetovne vojne zbirali na Zelenem robu in od tam poslušali zvonove iz doline. Vmes so molili in peli. Ob lepem vremenu so nabirali zdravilne rože v strmi peči Križa. Zaželeni so bili planike, modri encijan in dišeča murka. Ponoči so radi hodili na prepovedan lov in se zjutraj vračali z gamsom ali srnjakom na hrbtu. Tak lov je bil pastirjeva strast, čeprav se je včasih tragično končal. Ob nedeljah in praznikih so se zbirali po bajtah in vso noč plesali polko, valček in lisičji rep. Godli so si na citre, harmoniko in pero. Tla so se močno tresla zaradi topotanja cokel. Zelo radi so se igrali dve pastirski igri: **»svinko bit«** in **»nebeškanje«**. Za otroke so na planini iz vej ruševja izdelovali lesene kravice. Pastirji so v prostem času ali na paši izdelovali preproste lesene pipe, pisave za trniče in drobne predmete.

Bajtarstvo

Turistično podobo Velike planine sooblikujejo **bajtarji**, kot se najemniki pastirskih bajt radi sami imenujejo. Bajtarji so namreč najemniki pastirskih bajt zunaj pašne sezone. Prvi bajtar je bil Rajko Gregorc iz Kamnika. Leta 1930 sta z bratom čez zimo najela pastirsko bajto na Veliki planini, saj je bila razmeroma lahko dostopna in je na pobočjih ponujala ugodno smuko. Pred drugo svetovno vojno so bajtarji zasnovali in razvijali smučarski turizem, v povojnih letih pa so z dejavnim druženjem prispevali k živahnemu dogajanju na Veliki planini. Danes je bajtarstvo lahko alternativna oblika preživljanja prostega časa. Bajtarji so ne samo navdušeni smučarji, ampak tudi pospeševalci turizma. Iz njihovih vrst je bil tudi arhitekt Vlasto Kopač, ki je pomembno zaznamoval razvoj turizma.

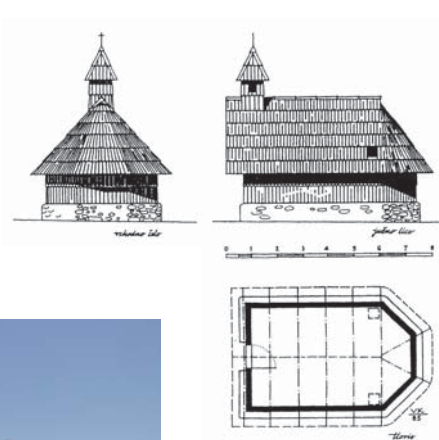

6 KAPELA MARIJE SNEŽNE NA VELIKI PLANINI

Pastir je kmečki človek in je vujen tradicionalnega kmečkega ritma. Šestdnevnomu delu sledi nedeljski počitek, povezan z obiskom nedeljske maše in družabnostjo. Zato so leta 1939 v pastirskem naselju na Veliki planini postavili kapelo Marije Snežne. Skico zanjo je pripravil arhitekt Jože Plečnik, pri tem pa se je zgledoval po sosednjih pastirskih bajtah. Pozimi leta 1945 so jo požgali Nemci. Po več kot štiridesetih letih je pastirjem s pomočjo bajtarjev in drugih uspelo kapelo znova postaviti na nekdanjem mestu. 7. avgusta 1988 je slovesno okrašeno novo kapelico, zgrajeno po predlogi arhitekta Vlasta Kopača, blagoslovil takratni ljubljanski škof in metropolit dr. Alojzij Šuštar.

Svete maše potekajo vsako nedeljo od 15. junija do septembra ob 14.00. Posebno poznani sta božična polnočnica in sveta maša na veliki šmaren. Ključe za ogled je mogoče dobiti v »škofovi« bajti.

7 GOJŠKA PLANINA

Gojska ima zanimivo morfološko obliko - gre za pobočno planino na dveh terasah. Po površini je večja kot Mala planina, saj meri 122 hektarjev, v letu 2009 pa se je na njej prepaslo več živine kot na Veliki planini – natanko 149 krav. Za vodno oskrbo živine uporabljajo lokve (kali), ob poti z Marjaninih njiv je zajezen izvir, voda pa je napeljana v korito.

Kmetje iz Črne so na Gojsko gnali mimo Podkrajnika na god Janeza Krstnika, planino pa so zaradi zavetrne in nižje lege navadno zapustili teden dni kasneje kot z Velike in Male (okrog 15. septembra). Danes tako kot drugod na planoti na planino ne ženejo peš, pač pa živino na planino pripeljejo s traktorji. Velikoplaninski tip pastirskega stanu na Gojski izginja: tu namesto ovalnih koč najdemo v glavnem štirioglate kočice za pastirja in hleve za živino. Zaradi odročne lege, umaknjene od turističnega naselja, je Gojska ostala najbolj nedotaknjena planina na planoti.

Na planini Dovja raven se stikajo tri planine: Velika, Mala in Gojska. Krajevno ime Bukovec kaže na to, da je bil del planine včasih poraščen z bukvijo, ki pa so jo skozi stoletja izkrčili zaradi potreb po lesu za ogeljenje in gradnjo. Pozneje je planino prerasla hitro rastoča smreka, ki je danes tu dominantna drevesna vrsta.

Na Veliki planini skoraj ni pravičnega pripovednega izročila, pač pa med pastirji živi izročilo, ki govori o **resničnih dogodkih**. Njihove povedke nas hitro pritegnejo. Veliko so govorili o **divjih možeh**, ki so živeli nasproti Velike planine, že blizu Gojske, v divji skali ali **Dovji griči**. *Divji možje so bili po pripovedih kosmati, veliki in močni in nikoli niso hodili v dolino, ker so se bali ljudi. Govorili so jezik, ki ga nihče ni razumel. Od ljudi niso nikoli vzeli hrane, če jim jo je kdo želel dati, so vedno zbežali. Pastirji so hoteli ujeti divje može, da bi se od njih kaj naučili, vendar jim to nikoli ni uspelo.* Na planini pa naj bi živeli tudi **bele deklice**, ki so se skrivale po skritih krajih. *Deklice so bile oblečene v belo in so pastirja rade prosile za mleko. Kdor jim ga ni dal, je pozneje večkrat ostal brez njega. Ob sončnem zahodu so prepevale, pastirji pa so jih večkrat šli poslušat.*

8 PLANINA DOVJA RAVEN (STOVNIŠKI STAN), BUKOVEC

TIHA DOLINA, DOVJA GRIČA

V vrtači v Tihí dolini na skrajnem severovzhodnem delu planine je **mrazišče** z značilnim **vegetacijskim ali rastlinskim obratom**, zato si zaradi ujetega hladnega zraka vegetacijski pasovi sledijo obratno, kot je običajno. Na obodu vrtače se pojavljajo smreka z zakrnelimi vršički in pritlikave vrbe, na dnu pa ruševje z zeliščnim slojem (brusnice, borovnice, mahovi). Po meritvah, ki so bile izvedene v zadnjih letih, je tu najbolj hladen del Velike planine, kjer so slane pogoste tudi v poletju. Zimske jutranje temperature presegajo tudi minus 40 stopinj Celzija. Na manj obljudenih delih planine se skrivajo divje živali. Pojavljajo se divji prašič, muflon in gams. Najdemo tudi plašnega in previdnega planinskega zajca. V gozdovih se skriva divji petelin, na nebu pa so pogoste kavke in krokarji. V preteklosti sta bila pogosta tudi volk in medved.

Zijalka v Dovji griči, tudi Dovja griča ali Nandetova jama, je vodoravna jama, ki je geomorfološka podzemeljska naravna vrednota državnega pomena. Vodoravne jame na Veliki planini so redkost in so ostanki delovanja večjih površinskih vodnih tokov v zemeljski preteklosti, ki so se zaradi dviganja zemeljskega površja in prepustne podlage ter zakrasevanja umaknili v podzemlje.

VELIKA IN MALA VETERNICA

Velika in Mala Veternica sta udornici ali brezstropi jami in sta geomorfološki podzemeljski naravni vrednoti državnega pomena na osrednjem delu Velike planine. Ležita na nadmorski višini približno 1.600 metrov ter imata do 20 metrov globoke navpične stene. Posebnost je **vegetacijski ali rastlinski obrat**. Na dnu se pojavlja sneg, ki obleži dolgo v poletje. V sušnem obdobju so pastirji s koši hodili v Veliko in Malo Veternico po sneg. Tega so nato pri bajtah topili, vodo pa uporabljali za pitje. V zadnjih dvajsetih letih sneg v udornicah skopni že sredi poletja, proti suši pa se pastirji bojujejo s prevozi vode v cisternah. Velika Veternica je bila med 2. svetovno vojno skrivališče vojaškega materiala.

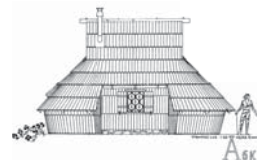

11 GRADIŠČE

Gradišče je najvišji vrh Velike planine (1.668 m) in ponuja izjemen razgled na vrhove Kamniško-Savinjskih Alp. Včasih so Veliko planino obiskovali in se tam zadrževali povečini samo domačini, ki so odhajali v gore kot pastirji, lovci, iskalci rudnin in nabiralci zelišč ter so imeli od tega tudi neposredne koristi. Redko so sem prišli pohodniki, da bi se odpočili v gorskem miru, po čemer hrepenijo sodobni turisti. V 19. stoletju so začeli slikarji odkrivati in upodabljati alpski svet, gore so začeli obiskovati razsvetljeni izobraženci. Turistično gibanje se je razmahnilo šele, ko se je vanj vključil tudi širši meščanski sloj. Sredi 19. stoletja je znanih že več opisov izletov na Veliko planino. Za pomemben mejnik

v razvoju velikoplaninskega turizma štejemo leto 1910, ko so v pastirskem naselju odprli kočo Slovenskega planinskega društva. Takrat so se na zasneženih pobočjih pojavili prvi smučarji. Sprva so turisti prihajali na Veliko planino samo poleti, ko so vremenske razmere najugodnejše, z razvojem zimskega turizma pa je postala Velika planina vabljiva tudi pozimi.

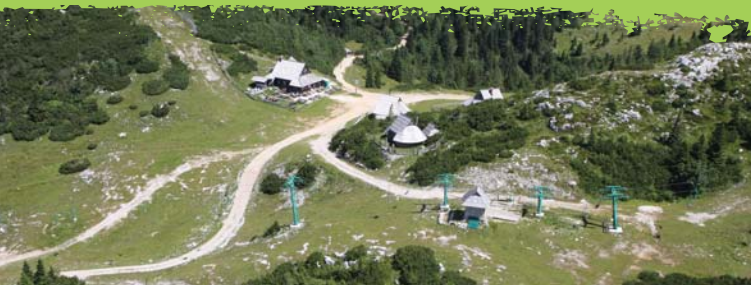
12 ZELENI ROB

Ključni trenutek v razvoju turizma na Veliki planini je bila izgradnja nihalk iz doline Kamniške Bistrice do zahodnega roba planine, Šimnovca, v 60. letih 20. stoletja. Nihalka je odprla pot množičnemu turizmu na planino, saj je postala lahko dostopno smučarsko središče.

Pozneje so bile zgrajene še sedežnica do Gradišča in nekaj vlečnic po planini. Po načrtih Plečnikovega učenca arhitekta **Vlasta Kopača** je bilo zgrajeno tudi turistično naselje v okolici Zelenega roba in Gradišča. Turistične kočice so podobne pastirskim bajtam. V preteklosti se je na planini pojavljal sindikalni turizem, večina koč je bila

v lasti podjetij. Danes vsako leto z nihalko obiše Veliko planino približno 50.000 obiskovalcev, nekajkrat toliko jih pride na planino peš, večina od njih poleti. Pozimi je smučarska sezona zaradi odvisnosti od naravnega snega negotova. Žičnice upravlja podjetje Velika planina, d. o. o. Zaradi lahkega dostopa do visokogorja se ljudje ponavadi ne zavedajo, da na planini vladajo povsem drugačne razmere kot v dolini, zato se je tu pone srečilo že veliko ljudi. Največ nesreč se je poleti zgodilo na strmih senožetih, na katerih so obiskovalci nabirali planike, pozimi pa jih je zmedla gosta megla. V bližini Zelenega roba najdemo **Luknjo pod Zelenim robom** ali **Brezno nad oknom**, ki je geomorfološka podzemeljska naravna vrednota državnega pomena. Zanimiva je iz dveh razlogov; če se ji približamo z zahodne strani, vidimo naravni most, na vzhodni strani pa je naravno okno v dnu brezna.

Za konec

Velika planina je edinstvena planina v Sloveniji in vas bo očarala v vsakem letnem času. Pozimi ji dajejo poseben šarm s snegom prekrivane bajte, spomladi cvetoči pašniki, poleti planina oživi s pastirji in živino, jeseni pa na planini spet nastopita mir in je čas za zimski počitek. Planina je kljub razvoju turizma ohranila posebnosti in privlačnost. Trajnostna planinska paša s turizmom kot dopolnilno dejavnostjo je vizija razvoja Velike planine.

Spoštovani obiskovalci planine!

Na planino ste prišli v goste, zato vas prosimo:

- da ne trgate alpskega cvetja
- da ne motite domačih živali na paši
- da ne dostopate do lokev
- da ne motite divjih živali
- da ne hodite v jame ali brezna
- da ne hodite zunaj urejenih poti
- da imate pse na vrvici
- da odpadke odnesete s seboj v dolino
- vožnja s kolesi je dovoljena samo po urejenih cestah

Želimo, da s svojim ravnanjem pomagate ohraniti lepote Velike planine tudi naslednjim generacijam. Uživajte med pastirji na največji slovenski pašni planini.

Prepovedano odlaganje odpadkov

Prepovedana vožnja s kolesom izven cest

Prepovedano kurjenje

Prepovedana vožnja z motornimi sanmi

Prepovedano kampiranje

Prepovedana hoja izven urejenih poti

Prepovedano nabiranje zavarovanih rastlin

Pse na vrvico

Knjižico zasnoval in izdal:

Center za razvoj Litija;
Gašper Kleč in Tina Mučič

Pri pripravi gradiva so sodelovali:

Alenka Hribar, Agencija za razvoj turizma in podjetništva Kamnik
Borut Peršolja, PD Domžale
Dušan Prašnikar, Regijski park Kamniško-Savinjske Alpe v ustanavljanju
Maja Brozovič, Zavod za varstvo narave, OE Kranj
Matjaž Mastnak, Arboretum Volčji Potok
Mojca Kopač
Mojca Tercelj Otorepec, Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Kranj

Fotografije:

Arhiv Centra za razvoj Litija
Arhiv Agencije za razvoj turizma in podjetništva Kamnik
Arhiv Zavoda za varstvo kulturne dediščine, OE Kranj
Borut Peršolja
Ivan Nagy
Matjaž Mastnak, Arboretum Volčji Potok

Risbe:

Vlasto Kopač

Zemljevid:

Geodetski zavod Slovenije

Literatura in viri:

Cevc, Tone 1993: Velika planina: življenje, delo in izročilo pastirjev. Ljubljana: samozaložba.
Hlačer, Teja 2000: Ko se planina preobleče: bajtarstvo Velike planine. Trzin: samozaložba.
Tercelj Otorepec, Mojca, in Sagadin, Milan 2006: Strokovne zasnove za razglasitev Velike planine za kulturni spomenik lokalnega pomena. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije OE Kranj.
Tercelj Otorepec, Mojca 2005: Strokovne zasnove za razglasitev Preskarjeve bajte za kulturni spomenik lokalnega pomena. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije Območna enota Kranj.
Pravilnik o določitvi in varstvu naravnih vrednot (Uradni list RS, št. 111/06, št. 70/06).
Evidence Zavoda RS za varstvo narave OE Kranj o naravnih vrednotah.
Predlog odloka o razglasitvi Velike planine za narodni park. Občinski ljudski odbor v Kamniku, 1957 ali 1959.
Predlog za proglasitev planote Velike planine in doline Kamniške Bistrice za Kamniški narodni park. Zavod za spomeniško varstvo Ljubljana, 1962.
Kopač, V. 1964. Smernice za zavarovanje naravnih in kulturnih vrednot Velike planine in njene sosesčine. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj.

Odredba o zavarovanju zemljišč na Veliki planini, 1965.

Odlok o zavarovanju Velike, Male in Gojske planine, 1966.

Spomeniško varstveni elaborat, 1972.

Program turističnega razvoja Velike planine. Urbanistični inštitut SRS. 1974.

Kopač, V. 1975. Meje turistične rasti na Veliki planini. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Kranj.

Krajinska zasnova Velike planine. Uradni list SRS, 1989.

Osnutek razvojnega programa Velike planine. Sekretariat za gospodarstvo in družbene dejavnosti Občine Kamnik. 1991

Odredba o prometnem režimu na cesti Kranjski Rak–Kisovec in Dol. Uradni list RS, št. 55, 1. 10. 1993, stran 2786.

Odredba o spremembah odredbe o prometnem režimu na cesti Kranjski Rak–Kisovec in Dol. Uradni list RS št. 21, 22. 4. 1994, stran 1297.

Odlok o redu na območju Velike, Male, Gojske planine in Kisovca. Občina Kamnik, 1993.

Prostorski ureditveni pogoji krajinske zasnove Velike planine, Razvojni zavod Domžale, 1994.

Odlok o sprejemu prostorsko ureditvenih pogojev za območje krajinske zasnove Velike planine. Uradni list RS, 1994.

Odlok o javnem redu na območju Velike planine. Uradni list RS št. 80, 12. 10. 2001.

Debelak, M. 1974. Velika planina. Program turističnega razvoja. Urbanistični inštitut SR Slovenije, Ljubljana.

Kopač, M. 1991. Velika planina. Valorizacija krajinskega območja za potrebe razvoja.

Katedra za krajinsko arhitekturo Biotehniške fakultete, Ljubljana.

Hrabar, M. 2003. Izboljšanje usposobljenosti, ustreznosti in konkurenčnosti kmetijstva v »Podjetni regiji«. Končno poročilo. Študijski primer Velika Planina, Oikos, Domžale.

Logar, V. 1997. Geografska preobrazba Velike planine. Seminarska naloga. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Signatura: R 1864.

Peršolja, B. 1995. Planine v vzhodnih Kamniških Alpah. Seminarska naloga. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Signatura: R 1709.

Internetni viri:

Velika planina: <http://odmev.zrc-sazu.si/planina/index.htm>. Jurij Fikfak ur.

Oblikovanje: Alenka Planinc Kuhar, www.JAdesign.si

Litija, maj 2010

www.razvoj.si

Izdajo knjižice je sofinancirala Občina Kamnik.

**CENTRAL
EUROPE**
COOPERATING FOR SUCCESS.

EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL
DEVELOPMENT FUND

Izdaja je podprta s sredstvi projekta »Listen to the voice of villages« (Prisluhnimo glasu vasi), ki je bil odobren v programu Srednja Evropa in je financiran iz Evropskega sklada za regionalni razvoj.

www.listentothethevoiceofvillages.org

V SRCU SLOVENIJE
In the Heart of Slovenia